

Overgenomen uit: Begijnhofkrant 21 (2008) 20 - 21

Corpus Christianorum: Bibliotheek & Kenniscentrum in het Sint-Annaconvent.

Toespraak gehouden bij de opening van het CCBK op 7 juni 2008

Harry de Kok

Dhr. Harry De Kok, stadsarchivaris Turnhout

De historicus Norman Pounds heeft de stroom van technologische en culturele innovaties uit het Midden-Oosten gekenschetst als de “culturele helling”, die voor het grootste deel van de menselijke geschiedenis van Oost- naar West-Europa afliep. We zijn zozeer gewend om de Europese beschaving als de voorhoede van de wereld te beschouwen, dat we vergeten dat het Europese schiereiland gedurende een groot deel van de menselijke geschiedenis de ontvangende partij van de wonderen van het Oosten was. Innovaties als de Mesopotamische landbouw, het Fenicische alfabet, de Griekse filosofie, de Arabische boekhouding, het christendom en de islam stroomden allemaal van Oost naar West, evenals tarwe, olijven, suiker, specerijen enz. en ook de kerkvaders. Deze helling zou echter honderden jaren later beslissend omslaan ten gunste van Europa. Dat gebeurde toen de boeken in losse letters werden gezet, dus bij de ontdekking van de boekdrukkunst, laten we zeggen omstreeks 1500.

Kan men dit model voor de Turnhoutse microkosmos onderzoeken en schetsen?

Hier was wel cultuur, maar mondjesmaat, want in overgrote mate ademde men via Antwerpen. Er waren boeken en bibliotheken -- daarover zo dadelijk iets meer -- maar eigenlijk moet men ook hier zeggen dat wat er was, als op een helling naar Turnhout schoof vanuit andere productiecentra, zoals Antwerpen, Leuven en Brussel. En dat tot 350 jaar na het ontstaan van de boekdrukkunst! Gutenberg drukte zijn eerste Bijbel in 1452-54 en 250 jaar na de start van de Officina Plantiniana in Antwerpen in 1555 startte Pieter Corbeels, de eerste Turnhoutse drukker van wie producten bewaard zijn gebleven en die door Brepols werd opgevolgd. Vanaf dat ogenblik (na 1796) kantelde ook hier de helling van Turnhout weg en strooide de stad cultuur uit over de wereld.

Ik wil nog even doorbomen over het beeld van die culturele helling. Die kreeg ten voordele van Turnhout een verdere impuls door de stichting van De Warande, het cultureel centrum dat men wel eens het eindpunt van de culturele pendel in de Kempen heeft genoemd, maar dat slechts kon gedijen in een nest waarin de culturele nestgeur ook werd uitgedragen door andere initiatieven, zoals de lokale musea, verenigingen, bibliotheken, uitgeverijen en boeken.

Terug naar onze boeken nu. Welke boeken schoven vóór de komst van Corbeels naar de stad? Boeken waren vertrouwde voorwerpen in het scriptorium van de priorij van Corsendonk, met zijn vele en belangrijke handschriften. Niemand minder dan Erasmus ontleende aan de bibliotheek van deze augustijner monniken een Grieks handschrift van het Nieuwe Testament. Later, van 1645 tot 1761, hadden de monniken van Corsendonk de leiding over de bloeiende Latijnse school van Turnhout. Ook daar was een bibliotheek aanwezig. Leerboeken stonden de leerlingen ter beschikking en prijsboeken op het einde van het schooljaar waren hun beloning.

Ook op het kasteel van Turnhout waren boeken aanwezig. Bekend was hier vooral de “librije” van Maria van Hongarije. Omdat zij “haar taak als regentes naar behoren had vervuld”, was Maria in 1545 beloond met de heerlijkheid Turnhout. Kort na 1547 had zij een deel van haar bibliotheek naar hier overgebracht. Via haar broer, Karel V, was Maria ook in het bezit gekomen van de boekencollectie van Margaretha van Oostenrijk. Op 5 februari 1556 verhuisde ook haar bibliotheek naar Turnhout. Ze omvatte welgeteld 322 boeken, tot die in mei 1559 overgingen naar Viglius van Aytta. Deze staatsman en humanist was kort voordien benoemd tot koninklijk bibliothecaris voor de Nederlanden, met als opdracht alle her en der verspreide boeken uit de Bourgondische verzamelingen in Brussel samen te brengen.

In de omgeving van het Sint-Pieterskapittel behoorden boeken al evenzeer tot de dagelijkse gebruiksvoorwerpen. Het vermelden waard is hier deken Lambertus Coomans († 1583), onder meer bekend als “amanuensis” van Erasmus in Bazel, waar hij woonde in het huis van de befaamde humanistische drukkers Froben, die op hun beurt uit Hammelburg afkomstig waren. Eenmaal terug in Turnhout, had Coomans uiteraard ook hier boeken nodig.

Een interessant fenomeen is verder de *cavea capitularis* of “geestelijke tap”, een particulier huis in Turnhout waar een aantal kanunniken, andere geestelijken en leken op zondag samenkwamen om onder het drinken van het nodige gerstenat te discussiëren over theologische onderwerpen. De leden van dit genootschap hadden een kleine bibliotheek tot hun beschikking.

Bestond er in Turnhout ook gelegenheid om boeken te kopen? In ieder geval hebben er steeds boekhandelaars gewoond, bijvoorbeeld in de tijd van de Reformatie. Joannes Verhoffstadt, geboren te Heeze, was in 1547 actief als boekenverkoper en hij was toen al meer dan dertig jaar in de stad gevestigd. Joris de Hoze, factor van de rederijderskamer *Het Heybloemken*, was een van de voornaamste calvinisten. Ook in de omstreken van Turnhout bracht hij boeken aan de man. Nog op 29 november 1550 ontving hij van de wethouders een bewijs van rechtgelovigheid en goed gedrag. Hoogstwaarschijnlijk had hij dat nodig om het verzoek dat hij in Brussel had ingediend, te ondersteunen. Met succes, want op 12 januari 1551 ontving hij een octrooi om zelf te gaan drukken. Of hij het drukkersambacht ook daadwerkelijk heeft uitgeoefend, is echter niet bekend.

Ook later bleven hier boekenverkopers actief. In 1790 bijvoorbeeld, in volle Brabantse Omwenteling, verkocht een zekere Van Poppel onder meer een publicatie met de niet mis te verstane titel *De Vrijheid, ontbloeyd door de regtveerdige kloekheyd der Brabantsche Helden, waer in afgemaeld word (...) de verovering van Turnhout*. De prijs bedroeg zeven stuivers. De boekhandels en de aanwezigheid van enkele bibliotheken zeggen ons iets over de distributie en consumptie van cultuur in die tijd. Ook tot de productie ervan hebben enkele individuen actief bijgedragen. Een bijzondere vermelding verdient in dat verband de “secretaris der vermaerder vryheydt van Turnhout”, Jan Gevaerts (1553-1613), de wijze bemiddelaar bij het afsluiten van het Twaalfjarig Bestand (1609-1612). Gevaerts was een voortreffelijke jurist en historicus, bevriend met de monniken van Corsendonk en leidende intellectuelen zoals Justus Lipsius. Volgens Ludovico Guicciardini bezat hij een uitgebreide en rijke bibliotheek. Na het overlijden van zijn vrouw, in 1597, werd hij priester en bekleedde verschillende functies in het Antwerpse bisdom.

De vestiging van een eerste drukkersatelier in Turnhout, belangrijk om de helling te doen omkeren, heeft lang op zich laten wachten. Maar de komst van Pieter Corbeels en zijn medewerker Philippus Jacobus Brepols bracht na enkele decennia een explosieve groei van de grafische sector met zich, waardoor de verspreiding van de Turnhoutse cultuur over de wereld mogelijk werd.

Voor de verdere groei van Brepols tot een internationaal erkende wetenschappelijke uitgever was de stichting van het Corpus Christianorum in 1947 van cruciale betekenis.

Initiatiefnemer was de benedictijner monnik Eligius Dekkers. Zijn bedoeling was de volledige Latijnse geschriften van de kerkvaders van de 2de tot de 8ste eeuw (opnieuw) toegankelijk te maken. Ook werd al een optie genomen op de uitgave van de Griekse kerkvaders en zelfs op een Oosterse patrologie.

Als vanzelf groeide naast het Corpus Christianorum een zich gaandeweg verbredend fonds van wetenschappelijke uitgaven, overwegend in het Frans en Engels, op domeinen als de Bijbelstudie, de (middeleeuwse) geschiedenis, de codicologie, de paleografie, de bibliografie, de archeologie, de kunstgeschiedenis, de filosofie, de semiotiek, de linguïstiek, de architectuur en de musicologie. Samenwerking kwam aldus tot stand tussen Brepols en talrijke universiteiten en wetenschappelijke instituten in binnen- en buitenland. Dat alles bewijst het belang van Brepols voor de uitstraling van Turnhout.

In de toekomst krijgen wij hier in Turnhout op het begijnhof, erkend als “werelderfgoed der mensheid”, een gespecialiseerde bibliotheek en kenniscentrum van het Corpus Christianorum, dat mooi aansluit bij de bestaande documentatiecentra van TRAM 41, met name dat van het stadsarchief, de wetenschappelijke bibliotheek Taxandria en het Speelkaartenmuseum. Met TRAM 41 bestaat een concept van samenwerkingsconvenant voor het CCBK.

Naast de ontsluiting van de bibliotheek zelf wil men vanuit het studiecentrum van het Corpus Christianorum een publieke erfgoedwerking organiseren. In eerste instantie wil men een vaste tentoonstelling uitbouwen die het belang en thema van de bibliotheek aan een groot publiek uitlegt. Als doelgroepen worden hier zowel het grote publiek als een meer gespecialiseerd publiek beoogd, dat zowel plaatselijk, regionaal als internationaal zal zijn.

TRAM 41 kan een inbreng doen op het gebied van de knowhow vanuit zijn jarenlange ervaring met het organiseren van tentoonstellingen. Ook de gidsen zullen deze tentoonstelling aangeleerd krijgen en opnemen in hun parcours. De uitwerking van deze vaste tentoonstelling is reeds gepland voor het eerste werkingsjaar. Het is ook de bedoeling van het Corpus

Christianorum om later bij bepaalde gelegenheden specifieke tijdelijke tentoonstellingen te organiseren, bijvoorbeeld bij verjaardagen van belangrijke auteurs of inspeland op de actualiteit. Dit dient dan te passen in het kader van de andere tentoonstellingen en activiteiten van TRAM 41, zodat men bijvoorbeeld kan samenwerken op het gebied van bekendmaking, promotie enz.

Het lijkt mij evident dat dit alles de werking van TRAM 41 in grote mate zal kunnen versterken en dat het Corpus Christianorum zal kunnen genieten van onze knowhow. Tevens zal een intense samenwerking ontstaan met De Vrienden van het Begijnhof. Wie dit begijnhof of werelderfgoed van de mensheid bezoekt, ziet de huizen van de begijnen en enkele meer in het oog springende gebouwen, zoals de begijnhofpoort, de begijnhofkerk, de kapel en de infirmerie, die onderdak biedt aan Brepols Publishers en door de uitgeverij deskundig werd gerestaureerd en als erfgoed gered. In het Sint-Jansconvent vindt het Begijnhofmuseum onderdak en dan is er nog het Sint-Annaconvent waar het vandaag om gaat en van waaruit het Corpus Christianorum zal werken. Het gebouw is van 1623, met een verbouwing in 1639. Het achterste gebouw is veel jonger (uit de 19de of 20ste eeuw?). Het fungeerde eerst als kostschool voor jongens en meisjes, geleid door begijn Casteleyn, en later als convent voor de begijnen en ongetrouwde vrouwen onder het patronaat van Sint-Anna. Mogelijk was dat zo, omdat zij de patrones van de kantwerksters in Turnhout was en hier kant gemaakt en kantklossen onderwezen werd. Latere functies waren: rusthuis en opvangtehuis voor bejaarden, uitgebaat door de Gasthuiszusters, die het huis overnamen van de zusters Marcoen. Daaruit groeide het rusthuis Sint-Lucia. Korte tijd was het gebouw eigendom van Sint-Victor en nadien ook even parochiaal centrum De Rank (voor de jeugd).

Voortaan zal het gebouw onderdak verlenen aan het CCBK om vanaf nu op een schitterende manier een culturele en wetenschappelijke rol te vervullen, met een helling die afloopt van Turnhout naar de wereld, en te fungeren als studiecentrum, waar de bezoekers onze stad beter zullen leren kennen.

Harry de Kok